

[PRINCIPIUS]

I. CRITÉRIOS PARA ORIENTAR A ORTOGRAFIA DA LÍNGUA DO VAL DE XÁLIMA.

Antonio Corredera Plaza, José Luis Martín Galindo e Eduardo Sanches Maragoto. Maiu 2015.

- Versión en castelán disponíbli en: Antonio Corredera, José Luis Martín y Eduardo Sanches, "Criterios para orientar la ortografía de la lengua del Valle del Xálima", Cartografías del Portugués: Lengua, Literatura, Cultura y Didáctica en los Espacios Lusófonos. Actas del IV Congreso Internacional de la SEEPLU, 2016, pp. 116-132.
  - Versión en xalimego disponíbli en *Portal Galego da Língua* - *Pgl.gal* [<http://pql.gal/wp-content/uploads/2015/08/Crit%C3%A9rios-para-orientar-a-ortografia-do-xalimego.pdf>]
- "A língua dos tres lugares do val de Xálima é conformá por um conjunto de três "falas" que formam parte do sistema galegoportugués e devem sel solidárias com a tradiçõ gráfica do romance mais ocidental da Península ibérica".
- "En nuestra opinión, cualquier política lingüística aplicada en el valle de Xálima debe pasar por una introducción del portugués en la enseñanza como lengua extranjera obligatoria. No proceder de esta forma sería desaprovechar la enorme primacía que los falantes tienen, en relación al resto de los extremeños, para aprender esta lengua con proyección internacional y significaría renunciar también al refuerzo lingüístico de las falas a través de la lengua del estado vecino, que cuenta con herramientas a las que sería injusto hacer renunciar a los habitantes del valle".
- Critérios normativos:
1. A solidariedai com o galaicoportugués, especialmente com o portugués moderno, oficial em oito países.
  2. Reconhecimento da diversidai linguística dos tres lugares de val de Xálima.
  3. A estremenhidai.

II. PROPOSTA DA ORTOGRAFÍA DE A FALA. ACANF (Asociación cultural A Nosa Fala). Marzu 2017, versión en lagarteiru.

Versión de octubri de 2015 disponíbli en *Anosafala.com*
[<http://www.anosafala.com/wp-content/uploads/2016/02/Proposta-da-ortograf%C3%ADa-de-A-Fala.pdf>]

Principius:

- "A iducación in A Fala naturalmenti supón tamén a existencia da su forma iscrita. É pur isu que a Asociación Cultural A Nosa Fala istá traballandu u tema da ortografía. Das incuestas realizás intre us falantis resulta que a mayuría (84%) apoya a idea de que A Fala dibiría iscribilsu cun unha norma propia que nun copii ni galegu ni purtugués ni castellanu. Esti resultau nun é sorprendenti ya que a forma iscrita dunha lengua tamén reflega a idintidai dus seis falantis i a ixhenti dus tres lugaris nun se idintifica ni cun u galegu ni cun u purtugués. A siguienti proposta da ortografía respeta esta upiniõ mayuritaria, ya que a lengua pertenece a us seis falantis i solu elis tenin u dereitu de dididil cómu querin iscribila."
- "Da ixhenti, pur a ixhenti, pa a ixhenti":
- FÁCIL i intuitiva: u máis simpli i intuitiva pusibli, ispecialmenti cunsiderandu que us colegius dus tres lugaris nun isinan a lengua materna.
  - Respetu as tres variedais. A proposta respeta que ca un dus tres lugaris ten a su variedai vernácula i pur tantu a ixhenti ten u dereitu de ixpresalsu, tamén pur iscritu, in a su variedai

vernácula. U obxectivo é unificar a transcripción de sonidos, pa que se escriban igual us que se pronuncian igual (u mismo sonido = a mesma grafía). Sin embargo, u mismo tempo, se intenta que u resultado gráfico das tres variedades dé unha impresión de que se trata dunha lingua (A Fala), a peshal de escribirla de forma un pouco diferente algunhas palabras.

- Respetu a tradición: ás ortografías que se han utilizau hasta agora, pur exemplo, u único periódico: *Anduriña*, a rotulación das callis, i escritos de outros lingüistas i non lingüistas. Pur tanto toma in consideración que us falantes ya están acostumbrados a certos símbolos que asocian cun us sonidos que nun existían in castellanu.

III. **EI TAMÉN QUERU ESCRIBIL NA NOSA FALA.** Asociación Alén do Val, manuscrito inédito, 1993 (Actualización de Xosé-Henrique Costas González, setiembre 2015)

Unha norma ortográfica propia i unificá pa as tres falas peru con tendencia á norma do galegu por sel esta a lingua da nosa familia máis próxima á nosa:

- 1.- Claridad i simplicidad, evital no posible too o que supoña un sobreesforzu pa a persoa que escribi.
- 2.- Redución da variación i da disparidad heterográfica, o que non impidi a conservación de caa pronuncia particular ó local.
- 3.- Procura dun modelu escrito o máis unificau posible peru que permita facilmente a lectura en caa unha das tres falas concretas.
- 4.- Continuidad da tradición gráfica existenti (*Foros de Castelo Rodrigo*, José López, Isabel López Lajas, Domingo Frades, Severino López...)
- 5.- Mantimento da identidai propia de caa unha das tres falas dentru da familia do galegu i do portugués.
- 6.- Flexibilidai, por respeto dialectal: *fel/ficel, cantaran/cantorin, comeu/comei, pedra/peira, cancións/canciós...* (flexibilidai total no léxico sempris i cuandu non se trata de castelanismos).
- 7.- Sempris que sea posible, harmonía con o galegu i con o portugués, linguas da mesma familia.

[GRAFÍAS]

I. CRITÉRIOS PARA ORIENTAR A ORTOGRAFIA DA LÍNGUA DO VAL DE XÁLIMA.

1. SIBILANTIS

CONSOANTES	PALATAIS	ALVEOLARES
SONORAS	<i>Queijo</i> (derivado do leite)	<i>Presa</i> (<i>prisioneira</i>)
SORDAS	<i>Queixo</i> (verbo <i>queixar</i>)	<i>Pressa</i> (<i>urgência</i>)

2. VOCALISMU ÁTONU

2.1. **Vocalismu final i medial: solución etimológica**

...apesar de pronunciarse *[u]velha, c[u]nhoç[u], m[ɨ]nin[u]* ou *leit[i]*, a escritura deve sel *ovelha, conhoço, menino e leite*.

Excepción: Em relación ás vogais póstónicas, quando o escritor decida representar a caída do *d* intervocálico nas terminacións *ado/a(s)*, *edo/a(s)*, *ido/a(s)*, *odo/a(s)*, *udo/a(s)*, *ade(s)* e *ode(s)*, transformándose a vogal final en semivocal, deberemos representala como <-u> e como <-i>: *cautau*, *comiu*, *poi*.

2.3. Diptongus “ou”/ “oi”

...aquelas palabras que conservem o *oi* deben preserválo quando escribimos, pero as que o perderam en todas ou en algúna localidai, isto é, as que o montotogaram igual que em portugués, deben escribirse con <ou>: *ou*, *vou/voi*, *estou/estoi*, etc.

3. ALTERNANCIAS “L”/“R”

- **Final de palabra:** <-r> ou <-l>: *adiel* ou *adier*, *cantal* ou *cantar*,
- **Interior de palabra:** <-r>, exceto naqueles casos (como *frol*) de lexicalización evidente.

4. QUEIDA DA -D- INTERVOCÁLICA

Sem con isto pretendel condicional os usos que escolha cada falante, neste traballo representaremos a caída do *d* nada mais nas desinencias de participio dos verbos (*au*, *á*, *iu*, *ia*) e na terminación *ai*.

5. OITRUS

5.1. Cultismos: Para o caso das palabras ño patrimoniais, cultismos de introdución recente sem tradición de uso neste val, aplicaremos sempre que sea posible o criterio 2.1). Isto abarca todos os termos que foi introducindo o mercáu nas últimas décadas, especialmente no campo tecnolóxico. Recomendamos que palabras como *chave de fendas* (“destornillador”) ou *computadol* (“ordenador”) seam introduzidas a partil do portugués.

5.2. Utilización da ortografía portuguesa ali onde sea posible aplicála: ausencia de *y* e de diérese sobre *ü* em palabras tradicionais; adopción de *nh*, *lh* e *m* final; modelo para o uso de *h*, *g/j/x*, *z/c/ç*, *s/ss*.

5.3. Utilización do til nasal:

- **Plural palabras -ón:** *Coraços*, forma que engloba as diferentes pronunciacións na fala: *cora*[ˈθo]s e *cora*[θõŋ]s.
- **Nasal velar:** *ũa*, *algũa*, *nenhũa*

II. PROPOSTA DA ORTOGRAFÍA DE A FALA.

1. SIBILANTIS

- In valverdeiru nun i xistin os fonemas /z, ʒ, ʃ/, pur u tanto os valverdeiros nun van a ushal os grafías propostas i escribirán conformi cun a su pronunciación: *jovis*, *lonji*, *genti*, *ajudal*, *casa*, *mesa*, *camisa*, *coixa*, *queixu*, *hoixi*, etcétera.

- A sibilanti interdental /θ/ se escribi igual que in castellanu «ci, ce, za, zo, zu»: *cial*, *zanahoria*, *caza*, *chozu*, *ceu*. Nas palabras in as que hai variación intre /θ/ i /d/ se utiliza «z», «ce», «ci» in valverdeiru: *zagal*, *zorra*, *onci*, *doci*, i «d» in mañegu i lagarteiru: *dagal*, *dorra*, *ondi*, *dodi*.

- As demais sibilantis tenin as seguintes correspondencias:

- alveolar fricativa sorda /s/ «S»: *nosa*, *misa*, *osu*, *asal*, ...
- alveolar fricativa sonora /z/ «S̃» = «SH» = «S»: *caša* = *cash* = *casa*, *camisha* = *camisha* = *camisa*, *interesanti* = *interesanti* = *interesanti*, *tesoiru* = *teshoiru* = *tesoiru*,

- prepalatal fricativa sorda / ʃ / «X»: *baixu, dixu, bruixa, caixa, ...*
- prepalatal fricativa sonora / ʒ / «X̃» = «XH» = «X»: *iḡenti = ixhenti = ixenti, cereiḡa = cereixha = cereixa, iḡovis = ixhovis = ixovis, viaiḡi = viaixhi = viaixi, ...*
- prepalatal africada sonora / ʤ / «DX»: *lonḡxi, narandḡa, grandḡa, monḡa*. U fonema /ʤ/ dibiría in realidai cumbinal unha /d/ i unha /z/, sin embargo, esta cumbinación mus levaría a unha representación cun tres letras «DXH»

2. VOCALISMU ÁTONU

A pronunciaión das vocais *i/e, o/u* varía cunsiderabrimenti in us tres lugares. Conformi a us principios gerais, in ca lugal se iscribi tal i cumu se pronuncia. As formas que usha a mayuría dus falantis son as formas prifirías i recomendablis. Así que us mañegus naturalmenti iscribirán u artículo ditirminau «o»: *o portu, o ríu, o castelu*, mentras que us demais «u»: *u portu, u ríu, u castelu*. A variación afecta a mutas palabras: *iscribil - escribil, está - istá, en - in, oivil - uivil, con - cun*, etcétera. Tamén se aplica esta regra in caushu dus diminutivus que cambian a vocal u u diptongu da arrei da palabra: *cerveza - cirviciña, ovu - uviñu, beixhu - bixhiñu, ...*

3. ALTERNANCIAS “L”/“R”

- **Final de palabra:** e prifiríbli iscribil us infinitivus cun unha «-l» final, ya que se trata de formas que aparecin cun máis frecuencia.
- **Interior de palabra / grupus consonánticus pr-, br-, cr-, gr- :** Igual que nu caushu das vocais, i xisti bastanti variación dus fonemas /l/ i /r/. Esta variación nun afecta a comprensión mutua i pur isu as dus formas son aceptablis na iscritura: *plaza - praza, árbul(i) - ábul(i), pur - pul, igleshia - igreshia (igleiḡa in Sa Martín)*.

4. QUEIDA DA -D- INTERVOCÁLICA

In mutas palabras nun se pronuncia a *-d-* intervocálica, i tampocu se iscribi: *falau, chegau, acabá* (acabada), *mollá* (mojada), etcétera. In algunhas palabras i xisti variación que dependi das palabras individuais i tamén de ca falanti. Se cumbina, ademais, cun a variación das vocais i dus diptongus i así poyin cuixistil máis formas de algunhas palabras. Pur exemplu: *necesidai - nicisidai - nicisiai, médicu - mecu - meicu, ...*

5. OITRUS RASGUS

5.1. Contraccións: Se poyin u non iscribil ixhuntas as contraccións da pripusición *de +* artículo ditirminau: *du / de u, dus / de us, da / de a, das / de as*; i tamén *de +* artículo inditirminau: *dun / de un, dus / de us, dunha / de unha, dunhas / de unhas*. Tamén se pirmiti variación cun as pripusicións *in, a +* artículo ditirminau: *in a / na, in us / nus, a u / au, ...* in Sa Martín se cumbinan cun u artículo *o = a o / ao, a os / aos, ...*

As demais palabras se iscribin sempris separás: *de esti, de aquela, in aquela, inda agó, pur u, de uva*.

III. EI TAMÉN QUERU ESCRIBIL NA NOSA FALA.

1. SIBILANTIS

Valverdeiru	
<i>xovis, axudal, lonxi, coxu, enxami, hoixi</i>	Au igual que fai o castelán en Xerez, México, Texas, podemos escribil con X i pronuncial con J algunhas destas vocis, as oitras as pronunciamus con X, actualizandu a pronunciación según a lectura.
<i>nosu, usu, casa, fusu, preśenti, pisu</i>	
<i>mozu, praza, cincu, ceal dozi, trezi, cozel, coziña, rezal, vezis</i>	As palabras que en mañegu i lagarteiru se pronuncian con D i en valverdeiru, con Z, se van a escribil con Ž, se len igual con Z en valverdeiru peru mañegus i lagarteirus saberán que esi Ž se lé comu D.

Mañegu i lagarteiru	
<i>ḡovis, aḡual, lonḡi, coxu, enxami, hoḡi</i>	O ḡ é o de ḡugal i o x é o de xabón. Se indicaría que o grupu -nḡ- se lé comu <i>lonḡi, mondḡa</i> .
<i>nosu, uśu, caśa, fuśu, preśenti, pisu</i>	O ś é o de caśa e o s é o de nosa.
<i>mozu, praza, cincu, ceal dozi, trezi, cozel, coziña, rezal,</i>	O ź é o de catorzi e o z é o de praza. Así, de pasu, os falantis das tres variedades do val aprenderían a poñel o z en portugués en <i>vezes, cruces, onze, doze</i> .

2. VOCALISMU ÁTONU

2.1. Vocais finais: dúas solucións

- Etimolóxica i solidaria: *este home non ten fome porque non hai fogo no carro.*
- Oralizanti i tradicional: *esti homi non ten fomi porqui non hai fogu nu/no carru.*

2.2. Vocalismu átonu medial: manter sempre a arrei da familia da palabra.

2.3. Diptongus “OU”/“EI”: dúas solucións

- a) Solucións solidarias con o galegu i portugués, etimolóxica: escribil *cantou*, *chegou*, *poupa* o *cantóu*, *póupa* / *hei*, *cantarei*, *veiga* o *héi*, *cantaréi*, *véiga*...
- b) Solución autóctona foneticista de represental as monotongacións: *cantó*, *chegó*, *tope*, *popa* / *he*, *cantaré*, *vega*

3. ALTERNANCIAS “L”/“R”

- **Final de palabra:** etimolóxica (-r) ou -l nos infinitivos verbais: *cantal*, *laval*, *leval*, *escribil*, *durmil*, *comel*, *bebel*... así comu os substantivos, adxetivos i adverbios máis habituais: *maiol*, *mellol*, *superiol*, *sabol*, *amol*, *adiel* etc., (plurais *maioris*, *melloris*, *saboris*, *amoris* etc.)
- **Interior de palabra:** *corpu*, *esquerda*, *barcu*, *saltu*, *solta*

4. QUEIDA DA -D- INTERVOCÁLICA: similar á proposta I.